

О. В. Ус

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права № 1
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

КВАЛІФІКАЦІЯ МАЛОЗНАЧНОГО ДІЯННЯ

Стаття присвячена проблемам кваліфікації діяння, що не є злочинним і належить до малозначного діяння. З'ясоване поняття «діяння, що є малозначним», його правова природа, зміст (ознаки) і значення для кримінально-правової кваліфікації. Запропоновані правила кримінально-правової оцінки (кваліфікації) учиненого діяння як такого, що є малозначним.

Ключові слова: кваліфікація малозначного діяння, кримінально-правова оцінка вчиненого діяння, ознаки.

Постановка проблеми. Як у теорії кримінального права, так і в слідчо-судовій практиці кваліфікація традиційно пов'язується зі вчиненням злочину. Водночас, крім кваліфікації злочину, на наш погляд, доцільно виділяти ще й кваліфікацію (кримінально-правову оцінку) діяння, яке не є злочинним, хоча й передбачене у Кримінальному кодексі (далі – КК) (зокрема, кваліфікація малозначного діяння; діяння, учиненого особою, яка не є суб'єктом злочину; діяння, учиненого за наявності обставин, що виключають його злочинність, тощо), і кваліфікацію посткримінальної поведінки особи. Зазначені види кваліфікації (кримінально-правової оцінки) діяння та поведінки особи охоплюються родовим поняттям «кримінально-правова кваліфікація». Саме тому ознаки, притаманні кримінально-правовій кваліфікації (її основні характеристики), властиві й кваліфікації злочину, і кваліфікації діяння, яке не є злочинним, і кваліфікації посткримінальної поведінки особи з урахуванням особливостей, притаманних цим видовим поняттям (категоріям).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розроблення вчення про злочин і малозначне діяння зробили такі вчені в галузі кримінально-правової науки, як Є.В. Благов, М.Д. Дурманов, О.В. Єпіфанова, М.І. Ковальов, А.П. Козлов, Л.М. Кривоченко, Н.Ф. Кузнецова, Ю.І. Ляпунов, М.І. Панов, А.А. Піонтковський, Ю.Є. Пудовочкін та інші. Дослідженню малозначного діяння присвячені дисертаційні роботи Т.Є. Севастьянної «Малозначність діяння за кримінальним законодавством України» (2002 р.), С.І. Маломуж «Малозначність діяння в кримінальному праві України» (2017 р.), Багірова Чінгіз огли «Малозначительность деяния

и ее уголовно-правовое значение» (2005 р.), Н.М. Якименко «Малозначительность деяния в советском уголовном праве» (1982 р.). Крім того, окремі науковці, які присвятили свої дослідження проблемам кримінально-правової кваліфікації, розглядали питання малозначного діяння та його значення для кваліфікації вчиненого особою діяння. Це такі вчені, як В.В. Коловський, Р.А. Сабітов, Д.О. Гарбатович та інші дослідники. Водночас проблемі кваліфікації малозначного діяння окрема увага приділялася недостатньо.

Метою статті є дослідження проблем кваліфікації малозначного діяння, установлення правил (рекомендацій) такої кваліфікації та з'ясування значення ознак малозначного діяння для кримінально-правової оцінки вчиненого суб'єктом діяння. Наявні наукові роботи стануть відправною базою для встановлення закономірностей розвитку наукового знання щодо окресленого питання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нагадаємо, що *кваліфікація діяння, що не є злочинним*, – це кримінально-правова оцінка діяння особи шляхом установлення його кримінально-правових (кримінально значимих) ознак, визначення кримінально-правової норми, що підлягає застосуванню, і встановлення відповідності (тотожності, ідентичності) ознак учиненого діяння ознакам діяння, що не є злочинним, проте передбаченого відповідною кримінально-правовою нормою [1, с. 14].

У процесі кримінально-правової кваліфікації важливим є чітке відмежування злочинів від інших правопорушень (проступків), оскільки окремі склади злочинів мають певну схожість (як за об'єктивними, так і за суб'єктивними оз-

наками) зі складами таких правопорушень. Крім того, необхідність розмежування злочинів та інших правопорушень викликана й тим, що більшість законів, присвячених регламентації відповідного правового питання (явища), містять норми про відповідальність за порушення вимог такого закону, а саме про кримінальну, адміністративну, дисциплінарну й іншу відповідальність за їх порушення. Приміром, відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. (із подальшими змінами та доповненнями) «корупційне правопорушення – діяння, що містить ознаки корупції, учинене особою, зазначеною в ч. 1 ст. 3 цього Закону, за яке законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність». Згідно з ч. 1 ст. 65 цього самого Закону «за вчинення корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень особи, зазначені в ч. 1 ст. 3 цього Закону, притягаються до кримінальної, адміністративної, цивільно-правової та дисциплінарної відповідальності в установленому законом порядку».

Більшість науковців стверджують, що основним критерієм відмежування злочинів від інших правопорушень є суспільна небезпечність учиненого діяння. Проте щодо критерію суспільної небезпечності в науковій літературі висловлені протилежні позиції. На думку одних учених, правопорушення поділяються на злочини й інші види правопорушень (проступки) за ступенем суспільної небезпечності з урахуванням того, що злочини мають більший ступінь суспільної небезпечності, ніж інші правопорушення (проступки) [2, с. 272–273]. Інші дослідники вважають, що злочини – суспільно небезпечні діяння, а проступки не є суспільно небезпечними, проте є суспільно шкідливими діяннями [3, с. 432–434].

Водночас слід зазначити, що ознака протиправності є юридичним проявом суспільної небезпечності діяння, саме тому вважаємо, що більш правильним є відмежування злочинів від інших правопорушень насамперед за формальним юридичним критерієм – протиправністю, а вже потім – за ступенем суспільної небезпечності діяння. Такий підхід підтримується й більшістю практичних працівників. Так, за даними окремих дослідників 90% опитаних практичних працівників зазначили, що під час вирішення питання про відкриття кримінального провадження чи відмову в його відкритті у зв'язку з віднесенням учиненого злочину до іншого

виду правопорушення вони орієнтуються на ознаку протиправності, оскільки, на їхню думку, це значно зменшує вірогідність прийняття помилкового рішення в такій ситуації [4, с. 234].

Відповідно до ч. 2 ст. 11 КК не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально й містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла й не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству чи державі. Із цього законодавчого припису слідує, що злочин є суспільно небезпечним діянням, а малозначне діяння не володіє ознакою суспільної небезпечності. Діяння (дія чи бездіяльність), яке через малозначність не становить суспільної небезпеки, називається малозначним діянням. У ч. 2 ст. 11 КК закріплений принцип, відомий ще римському праву, – *de minimis non curat praetor* (претор (суддя) не займається дрібницями).

Для кваліфікації (кримінально-правової оцінки) *учиненого діяння як малозначного* необхідно встановити та довести таке:

1) *діяння формально* (на перший погляд) *містить ознаки відповідного складу злочину*, передбаченого статтею (частиною статті) Особливої частини КК. Учинене особою діяння повинне формально містити ознаки певного складу злочину, тобто між фактичними ознаками вчиненого діяння й ознаками елементів складу певного злочину, передбаченого відповідною статтею (частиною статті) Особливої частини КК, формально має бути наявною зовнішня відповідність (схожість, тотожність). Якщо в КК взагалі відсутня кримінально-правова норма, яка б у формальному сенсі передбачала відповідальність за вчинене особою діяння, то про малозначність і не має йтися. Приміром, є певне антисоціальне явище – проституція. Проте законодавець не вважає це явище таким, що володіє ознакою суспільної небезпечності, і не розглядає заняття проституцією як злочин.

А.П. Козлов вважає, що з визначення поняття малозначного діяння впливає сумнівна логіка законодавця: діяння формально містить всі ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК, проте не є злочином [5, с. 766]. Як правильно зазначають окремі науковці, припис щодо малозначного діяння розкриває та нормативно регламентує позицію щодо можливого незбігу кримінальної протиправності та суспільної небезпечності вчиненого діяння [6, с. 31].

Водночас слід зазначити, що окремі автори вказують, що малозначність діяння є обставиною, яка виключає його суспільну небезпечність і караність через відсутність у діянні складу злочину [7, с. 121–122]. Діяння, яке не становить суспільної небезпечності та не є злочином, не може містити склад злочину, оскільки більшість ознак елементів складу злочину володіють ознакою суспільної небезпечності. Малозначне діяння не є суспільно небезпечним саме через відсутність ознак, що його визначають, тобто через відсутність ознак елементів складу злочину [6, с. 32]. Інші дослідники вказують, що малозначне діяння містить ознаки складу злочину [8, с. 17]. Вважаємо, що малозначне діяння саме *формально* (тобто *на перший погляд*) повинне містити ознаки елементів складу відповідного злочину, передбаченого статтею (частиною статті) Особливої частини КК.

Доцільно також звернути увагу на те, що відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України кримінальне провадження закривається в разі, якщо встановлена відсутність у діянні складу кримінального правопорушення. У кримінально-процесуальній літературі зазначається, що відсутність складу кримінального правопорушення має місце тоді, коли доведено, що діяння мало місце, воно вчинене конкретною особою, але через низку причин не підпадає під дію закону України про кримінальну відповідальність, зокрема, коли діяння не становить небезпеки в силу малозначності (ч. 1 ст. 11 КК) [9, с. 479];

2) *діяння не має ознак суспільної небезпечності, які притаманні злочину*. Під час кваліфікації діяння як малозначного необхідно встановити, що воно не має ознак суспільної небезпечності, тобто не спричиняє та не ставить під загрозу спричинення *істотної* шкоди суспільним відносинам, що охороняються кримінальним законом.

Більшість науковців малозначне діяння відносить до оціночних категорій (понять). Кваліфікуючи діяння як малозначне, необхідно встановити відсутність у ньому суспільної небезпечності, що здійснюється на підставі ретельного дослідження ознак учиненого суб'єктом діяння й ознак складу відповідного злочину, передбаченого певною статтею (частиною статті) Особливої частини КК. Більше того, про малозначність діяння можна ставити питання насамперед у разі вчинення суб'єктом діяння, що формально містить склад злочину, який містить *оціночну* ознаку. Саме в разі оцінки оціночної

ознаки елемента складу конкретного злочину можна робити висновок щодо визнання вчиненого суб'єктом діяння суспільно небезпечним або малозначним.

Оскільки суспільна небезпечність діяння визначається передусім змістом його ознак, визнання діяння малозначним пов'язане з характеристикою ознак елементів складу злочину та конструкцією складу злочину. Так, Н.Д. Дурманов зазначав, що діяння може бути малозначним за властивостями об'єкта, на який спрямоване посягання, і за характером дії чи бездіяльності [10, с. 266].

Для оцінки та кваліфікації діяння як такого, що не володіє ознакою суспільної небезпечності, яка притаманна злочину, необхідно встановити таке: а) діяння об'єктивно не заподіяло істотної шкоди, проте, можливо, заподіяло незначну, мізерну шкоду. Оскільки кримінальний закон охороняє суспільні відносини від спричинення їм істотної шкоди, малозначним слід визнавати діяння, що не спричинило істотної шкоди й таке, що не створило загрози спричинення такої шкоди. Доцільно відмітити, що таке визначення насамперед стосується злочинів із матеріальним складом.

Таким чином, характер діяння, спосіб, засоби (знаряддя), обстановка його вчинення, а також характер (вид) і розмір (тяжкість) суспільно небезпечних наслідків (у злочинах із матеріальним складом) свідчать про наявність або відсутність суспільної небезпечності. Діяння, склад якого сконструйований за типом злочину з матеріальним складом, визнається малозначним передусім з урахуванням характеристик (виду та розміру) суспільно небезпечних наслідків, а діяння, склад якого сформульований за типом злочину з формальним складом, – з урахуванням виду (характеру) й інтенсивності вчиненого діяння.

Окремі науковці зазначають, що про малозначність діяння свідчать його об'єктивні ознаки: характер діяння, спосіб його вчинення, розмір і тяжкість наслідків [3, с. 456]. Водночас малозначність діяння залежить не лише від об'єктивних, але й (можливо, навіть першочергово) від суб'єктивних ознак діяння. Як правильно зазначала Н.Ф. Кузнєцова, діяння є малозначним лише тоді, коли малозначність була як об'єктивною, так і суб'єктивною, тобто коли особа бажала вчинити саме малозначне діяння, а не тому, що з причин, які не залежали від волі особи, у конкретному випадку так сталося [11, с. 93];

б) діяння за наміром особи (суб'єктивно) не було спрямоване на заподіяння істотної шкоди. Для встановлення цієї ознаки й кваліфікації діяння як малозначного необхідно з'ясувати, що діяння вчинене умисно. Діяння, учинене через необережність, не може розглядатися як малозначне, оскільки в абсолютній більшості випадків необережний злочин сконструйований законодавцем як злочин із матеріальним складом; такі діяння визнаються злочинами, якщо вони спричиняють настання значних суспільно небезпечних наслідків – смерть, загибель людей, інші тяжкі наслідки тощо. Умисел повинен бути спрямований на вчинення малозначного діяння та спричинення саме малозначної шкоди. Якщо умисел спрямований на спричинення значної (істотної) шкоди, а фактично спричинена шкода була незначною, то в цілому кваліфікувати діяння як малозначне не можна.

Слід також установити вид і спрямованість умислу, з яким особа вчинила таке діяння:

– якщо особа вчиняє діяння з конкретним умислом і усвідомлює, що вчинене нею діяння (дія або бездіяльність) не має суспільно небезпечного характеру, і бажає вчинити саме таке діяння (бажає або свідомо припускає настання наслідків, що не є суспільно небезпечними), учинене підлягає кваліфікації як малозначне діяння;

– якщо суб'єкт учиняє діяння з прямим конкретизованим умислом, спрямованим на заподіяння істотної шкоди (тобто усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння (дії чи бездіяльності), передбачає настання суспільно небезпечних наслідків і бажає їх настання), то кваліфікація вчиненого як малозначного діяння виключається, навіть якщо фактично така шкода спричинена не була;

– якщо особа вчиняє діяння з неконкретизованим умислом, воно, як правило, не може кваліфікуватися як малозначне. Приміром, кишенькова крадіжка, як правило, вчиняється з неконкретизованим умислом. Суб'єкт підлягає відповідальності за фактично спричинену шкоду. Якщо фактично спричинена шкода була мізерною, у зв'язку з неконкретизованістю умислу вчинене підлягає кваліфікації як малозначне діяння.

Доцільно звернути увагу, що малозначне діяння може бути вчинене як із *прямим* умислом (особа усвідомлює, що вчинене нею діяння (дія або бездіяльність) не має суспільно небезпечного характеру, передбачає настання наслідків, що не є суспільно небезпечними (тобто незначну, мізерну шкоду), і бажає вчинити саме таке

діяння чи спричинити настання саме таких наслідків), так і з *непрямим* умислом (особа усвідомлює, що вчинене нею діяння (дія або бездіяльність) не має суспільно небезпечного характеру, передбачає настання наслідків, що не є суспільно небезпечними, і свідомо припускає настання саме таких наслідків).

Слід зазначити, що в науковій літературі виділяється два види малозначного діяння: а) діяння, що взагалі не є суспільно небезпечним, хоча формально містить ознаки складу злочину (приміром, викрадення коробки сірників); б) діяння, що володіє певним ступенем суспільної небезпечності, проте вона не є значною й не перевищує небезпечності адміністративного правопорушення, цивільно-правового делікту, дисциплінарного проступку тощо.

Необхідно відмітити, що діяння визнається малозначним незалежно від суспільної небезпечності *особи*, яка його вчинила, її поведінки до чи після вчинення такого діяння. Отже, учинене особою діяння може бути кваліфіковане як малозначне незалежно від того, чи вона вперше вчинила відповідне правопорушення, чи навіть неодноразово вчиняла злочини. У зв'язку із цим не можна визнати правильною практику обґрунтування застосування ч. 2 ст. 11 КК посиланнями на каяття суб'єкта злочину, відшкодування спричиненої ним шкоди й інші обставини, що не характеризують суспільну небезпечність учиненого діяння. На кваліфікацію діяння як малозначного не впливає й той факт, що особа, яка його вчинила, не визнає своєї вини за його вчинення.

За відомостями окремих науковців, дослідження процесуальних документів щодо відмови у відкритті кримінального провадження щодо факту вчинення крадіжок показало, що більше 40% містять вказівку на високий ступінь амортизації вилученого майна, його незначну вартість. Практично в усіх наведених випадках питання про умисел суб'єкта взагалі не розглядалося. Більше того, відмова у відкритті кримінального провадження в зазначених випадках мала місце в разі, коли особа винного не була встановлена [4, с. 237].

У кримінально-правовій доктрині виділяються й *обставини, що виключають можливість застосування ч. 2 ст. 11 КК*, тобто визнання діяння малозначним. Так, окремі науковці зазначають, що вирішення питання малозначності – це завжди питання факту. Водночас інколи конструкція конкретного складу злочи-

ну може виключати малозначність учиненого, приміром, у разі передбачення в конкретному складі злочину такої обов'язкової ознаки, як суспільно небезпечний наслідок у вигляді смерті потерпілого, спричинення тяжких наслідків, значної шкоди, зазначення фактичного настання будь-якого наслідку тощо.

Проведене окремими науковцями опитування працівників правоохоронних органів щодо обставин, які виключають у конкретному випадку можливість визнання діяння малозначним чи заважають цьому (застосування ч. 2 ст. 11 КК), дали підставу для висновків, що до цих обставин вони відносять таке: а) учинення особою малозначного діяння у співучасті; б) учинення особою малозначного діяння в сукупності з іншими злочинами; в) наявність в особи попередніх судимостей; г) наявність оперативної інформації, що особа систематично вчиняє малозначні діяння; г') негативні характеристики особи з місця роботи та проживання [4, с. 239]. Слід зазначити, що наведені результати опитування свідчать, що працівники правоохоронних органів інколи орієнтуються не на положення КК, а на відповідні стереотипи щодо кримінально-правової репресії.

Вважаємо, що умови кваліфікації вчиненого особою діяння як малозначного, наведені в ч. 2 ст. 11 КК, повинні застосовуватися незалежно від інших обставин (приміром, часу, місця тощо) учинення такого діяння. Водночас не слід пов'язувати малозначність діяння лише з ненастанням суспільно небезпечних наслідків, оскільки КК містить склади злочинів із формальним (усіченим) складом. Саме тому, наприклад, застосування насильства, що є небезпечним для життя й здоров'я потерпілого, навіть у разі заволодіння майном, що має незначну вартість, не може бути кваліфіковане як малозначне діяння.

Водночас доцільно відмітити, що в слідчо-судовій практиці наявні помилки під час кваліфікації малозначного діяння. Мають місце відмови у відкритті кримінального провадження у зв'язку з начебто визнанням діяння малозначним. Так, за даними окремих дослідників, під час здійснення перевірки працівниками прокуратури кожна четверта постанова про відмову у відкритті кримінального провадження через малозначність діяння визнається незаконною [11, с. 94–95]. Інколи допускається протилежна помилка, коли малозначне діяння визнається злочинном.

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що *кваліфікація малозначного діяння* – це кримінально-правова оцінка вчиненого особою діяння шляхом установлення його кримінально-правових (кримінально значимих) ознак, визначення кримінально-правової норми, що формально підлягає застосуванню, і встановлення формальної відповідності (тотожності, ідентичності) ознак учиненого діяння ознакам складу певного злочину, передбаченого відповідною кримінально-правовою нормою, визнання його таким, що не становить суспільної небезпеки, оскільки воно не заподіяло й не могло заподіяти істотної шкоди охоронюваним кримінальним законом суспільним відносинам.

Висновки і пропозиції. На підставі дослідження можна сформулювати *правила* (рекомендації, алгоритм) *кваліфікації малозначного діяння*.

1. Учинене суб'єктом діяння повинне формально містити всі елементи (їх ознаки) певного складу злочину, передбаченого кримінально-правовою нормою. Отже, необхідно встановити формальну схожість (ідентичність) між ознаками вчиненого суб'єктом діяння й ознаками елементів конкретного складу злочину, передбаченого відповідною кримінально-правовою нормою.

2. Учинене суб'єктом діяння не має ознак суспільної небезпечності, яка притаманна злочину, що встановлюється, з урахуванням такого:

2.1) учинене діяння не заподіяло істотної шкоди фізичній або юридичній особі, суспільству чи державі, про що свідчать об'єктивні ознаки складу відповідного злочину (зокрема об'єкт складу злочину, предмет злочину, характер діяння, способи його вчинення, вид і розмір суспільно небезпечних наслідків тощо);

2.2) учинене діяння не могло заподіяти істотної шкоди фізичній або юридичній особі, суспільству чи державі, тобто навіть не створювало загрози заподіяння такої шкоди.

3. Діяння повинне бути вчинене суб'єктом лише умисно:

3.1) якщо суб'єкт учинив діяння з конкретизованим умислом, спрямованим на скоєння саме діяння, яке не є суспільно небезпечним (на заподіяння малозначної шкоди), учинене підлягає кваліфікації як малозначне діяння;

3.2) якщо суб'єкт учинив діяння з прямим конкретизованим умислом, спрямованим на вчинення суспільно небезпечного діяння (на заподіяння істотної шкоди), скоєне не може квалі-

фікуватися як малозначне діяння, навіть якщо фактично така шкода й не була спричинена;

3.3) якщо суб'єкт учинив діяння з неконкретизованим умислом, учинене підлягає кваліфікації за фактично спричинену шкоду. Якщо фактично спричинена шкода була не істотною (мізерною), учинене підлягає кваліфікації як малозначне діяння.

4. Визнання вчиненого суб'єктом діяння малозначним не залежить від характеристики особи винного, визнання нею своєї вини в скоєному й інших обставин справи, що не характеризують суспільну небезпечність саме вчиненого діяння.

Значення малозначного діяння для кримінально-правової кваліфікації. Малозначне діяння дає можливість відмежувати злочин від інших правопорушень або від діянь, що не є правопорушеннями, а тому кваліфікація діяння як малозначного виключає можливість кваліфікації вчиненого суб'єктом як злочину за відповідною статтею (частиною статті) Особливої частини КК. Водночас слід зазначити, що вчинене суб'єктом діяння може бути кваліфіковане як малозначне лише щодо конкретного складу злочину (конкретної кримінально-правової норми). Оскільки не можна взагалі оцінити діяння як малозначне, то як малозначне можна кваліфікувати лише *конкретне* посягання (діяння), учинене певним суб'єктом. *Кваліфікація* малозначного діяння здійснюється за ч. 2 ст. 11 КК.

Ус О. В. Кваліфікація малозначительного деяния

Статья посвящена проблемам квалификации деяния, которое не является преступным и относится к малозначительному деянию. Установлено понятие деяния, которое является малозначительным, его правовая природа, содержание (признаки) и значение для уголовно-правовой квалификации. Предложены правила (рекомендации) уголовно-правовой оценки (квалификации) совершенного деяния как малозначительного.

Ключевые слова: *квалификация малозначительного деяния, уголовно-правовая оценка совершенного деяния, признаки.*

Us O. V. Qualification of the minor acts

The article is devoted to the characterization of an act that is criminal and relates to minor acts. Clarified the concept of acts, is insignificant, its legal nature, the content (characteristics) and value for a criminal offence. Proposed rules (recommendations) of the criminal legal estimation (qualification) of the act in question, as such that is insignificant.

Key words: *qualification minor acts of criminal-legal assessment of the offense, characteristics.*

Список використаної літератури:

1. Ус О.В. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації: лекції. Харків: Право, 2018. 368 с.
2. Кривоченко Л.М. Вибрані праці / упоряд.: Р.С. Орловський, О.В. Ус. Х.: Право, 2016. 648 с.
3. Сабитов Р.А. Теория и практика уголовно-правовой квалификации: науч.-практич. пособ. М.: Юрлитинформ, 2013. 592 с.
4. Сулейманов Т.А. Механизм и формы реализации норм уголовного права. М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2007. 288 с.
5. Козлов А.П. Понятие преступления. СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. 819 с.
6. Пудовочкин Ю.Е. Учение о преступлении: избр. лекции. 2-е изд., испр. и доп. М.: Юрлитинформ, 2010. 280 с.
7. Уголовный закон. Опыт теоретического моделирования / под ред. В.Н. Кудрявцева и С.Г. Келиной. М.: Наука, 1987. 276 с.
8. Мальцев В.В. Малозначительность деяния в уголовном праве. Законность. 1999. № 1. С. 17–21.
9. Кримінальний процес: підручник / за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.Г. Шило та ін. Х.: Право, 2013. 824 с.
10. Дурманов Н.Д. Понятие преступления. М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1948. 315 с.
11. Энциклопедия уголовного права. Т. 3. Понятие преступления. Издание проф. Малинина. СПб., 2005. 524 с.